

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ІСТОРИКІВ-АРХІВІСТІВ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Становлення професійних істориків та архівістів неможливо без глибокого знання історичних джерел, оволодіння методикою їх критичного аналізу, інтерпретації та синтезу інформації. Окремі дисципліни джерелознавчого циклу, зокрема палеографія й дипломатика, були включені до програм низки європейських університетів ще наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Визначальний вплив на еволюцію архівної справи та розуміння її місця й ролі в житті суспільства мали події Великої французької революції, які призвели до формування «французької» моделі архівів та нової освітньої парадигми. Останнє обумовлювалось потребами суспільства та розвитком історичної науки й досягненнями в галузі палеографії, дипломатики та ряду інших спеціальних дисциплін.

Інтенсивний розвиток архівної справи потребував кваліфікованих спеціалістів. У першій чверті XIX ст. у Франції та Баварії були засновані перші архівні школи, які започаткували традицію системного викладання низки спеціальних історичних дисциплін, сформували загальні підходи й визначили стандарти з підготовки архівістів-палеографів, що вважалися засадничими впродовж наступного століття¹.

Заснування *Школи хартиї* (*École des Chartes*, нині — *École nationale des chartes*) відбулося 22 лютого 1821 р., згідно з наказом короля Людовіка XVIII². Становлення архівної освіти у Франції було обумовлено розвитком історичної науки доби романтизму, зростанням загального інтересу до національної історії, документів епохи Середньовіччя та необхідністю підготовки фахівців для роботи з численними архівними колекціями попередніх періодів, переданими на зберігання до Національного архіву Франції.

Підготовка перших архівістів розпочалась у приміщенні Королівської бібліотеки, причому акцент у навчанні робився на вивченні палеографії та текстології, оскільки майбутні співробітники Національного архіву передусім мали читати, описувати та систематизувати середньовічні документи, написані переважно старофранцузькою мовою та латиною. Навчання здійснювалося як із професійною, так і науковою метою, а за школою було визнано монопольне право на підготовку архівістів для роботи в Національному архіві.

---

¹ Див.: Posner E. European Experiences in Training Archivists // *The American Archivist*. — 1941 (January). — Vol. 4. — № 1. — P. 24–37.

² *École nationale des chartes* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.enc.sorbonne.fr>.

Упродовж трьох років студенти студіювали латинську й французьку палеографію, дипломатику, романську філологію, сігіллографію, нумізматику, класифікацію архівів і бібліотек, історичну географію, системи мір і ваги, історію політичних інституцій Франції, археологію, цивільне, церковне та феодалне право.

1897 р. Школа хартій була переведена до приміщення Сорбонни (за адресою: 19, rue de la Sorbonne), і «шартисти» паралельно з вивченням архівознавчих курсів почали відвідувати університетські лекції з інших історичних дисциплін. Навчання завершувалося захистом бакалаврських робіт та практикою в Національному архіві.

Архівіст-палеограф, підготовлений у рамках французької освітньої моделі, став типовим представником архівної професії, робота якого була спрямована на вивчення, систематизацію та опрацювання джерельної інформації архівних документів через їх систематизацію, описування та каталогізацію, підготовку індексів, інвентарів та каталогів. Накопичення емпіричного знання призвело до визнання архівів як інститутів пам'яті та хранителів культурної спадщини. Французька модель — історична, позитивістська, орієнтована на культурну спадщину, розвивалась та закріплювалась упродовж другої половини ХІХ та наступного ХХ ст.

Паралельно зі Школою хартій становлення архівної професії відбувалося в сусідній із Францією Баварії, яка хоч і належала до німецького історичного та мовного простору, але традиційно зазнавала істотного французького впливу. 1821 р. у Мюнхені було засновано *Баварську архівну школу* (*Bayerische Archivschule, München*), яка продовжує свою діяльність до сьогодні. Від того часу в навчальній програмі цього закладу, який є структурним підрозділом Генеральної дирекції державних архівів Баварії, поважає місце посідають курси зі спеціальних історичних дисциплін, таких як дипломатика, німецька, латинська та французька палеографія, хронологія, геральдика, сігіллографія, нумізматику, метрологія, біографістика (загалом 244 заняття, з яких найбільша кількість відведена для вивчення німецької й латинської палеографії — відповідно 100 та 89 лекційних і практичних занять)³.

Іншим важливим центром у Німеччині, де сьогодні відбувається підготовка спеціалістів з архівної галузі, є *Архівна школа Марбурга* (*Archivschule Marburg*)⁴, заснована 1949 р. як департамент Державного архіву землі Гессен (з 1994 р. — незалежна інституція). Вона готує спеціалістів для Федерального та державних архівів усіх німецьких земель (крім Баварії) і структурно поділяється на Інститут архівознавства, в якому навчаються претенденти на вищі адміністративні посади в державних архівних установах, та Вищу спеціальну школу, що готує архівістів широкого профілю. Згідно з навчальним планом, тут викладають, зокрема, архівознавство, спеціальні історичні дисципліни (зокре-

---

³ Archival Education in Bavaria [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.naet-europe.org/hamburg%20munich.pdf>.

⁴ Див. електронний сайт інституції: <http://www.archivschule.de>.

ма палеографію, дипломатику, сфрагістику, генеалогію, геральдику, хронологію), історію німецької мови та документознавство. Державний іспит складається з двох частин. Під час письмового іспиту в Марбурзі кожен студент має виконати чотири контрольні роботи: підготувати до публікації середньовічні латинську та німецьку грамоти, а також два документи новітнього періоду (один французькою, інший — німецькою мовами). Усний іспит містить питання зі спеціальних історичних дисциплін⁵.

Докторські програми Архівної школи Марбурга включають підготовку з чотирьох напрямів: архівознавство, спеціальні історичні дисципліни, історія, а також право й менеджмент. Навчальні програми зі спеціальних історичних дисциплін передбачають поглиблене вивчення дипломатики доби Середньовіччя й Нового часу, палеографії, генеалогії та геральдики. Загалом викладається 40 предметів (1300 лекційних годин), зокрема 402 години спеціальних історичних дисциплін із акцентом на дипломатиці та читанні давніх текстів.

Важливий досвід у сфері підготовки істориків-архівістів має Австрійська Республіка. Співробітники архівів вищої кваліфікації повинні мати базову вищу філософську, юридичну або історичну освіту та скласти державні іспити в *Інституті досліджень австрійської історії у Відні (Institut für Österreichische Geschichtsforschung)* — провідному історичному закладі, створеному ще 1854 р. Ця наукова інституція є визнаним в Європі центром із підготовки спеціалістів у галузі джерелознавства, палеографії, дипломатики та управлінської документації. Нині вона знаходиться в головній будівлі Віденського університету й пов'язана з ним не тільки місцем свого розташування, але й тим, що значну частину її штату становлять його викладачі. Співробітники Інституту глибоко досліджують різні періоди австрійської історії в європейському контексті крізь призму історичних джерел, беруть участь у здійсненні важливих міжнародних археографічних проєктів. Від 1880 р. Інститут видає наукові періодичні збірники праць «*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*».

У співробітництві з Віденським університетом Інститут сьогодні здійснює магістерську програму «Історичні дослідження, допоміжні науки та архівознавство», за допомогою якої студенти одержують глибокі знання зі спеціальних історичних дисциплін доби Середньовіччя та Нового часу. У процесі навчання вони можуть спеціалізуватися за напрямками «історичне дослідження» або «архівні студії та медіаархіви». Програма підготовки триває п'ять семестрів, причому базовими предметами модульної групи «історичне дослідження» є середньовічна палеографія та палеографія Нового часу, дипломатика й дослідження адміністративних документів, кодикологія, конституційна історія, джерелознавство, архівознавство та музеєзнавство. У модульній групі «архівознавство та медіаархіви» представлені такі предмети, як доступ

---

⁵ Див. докладно: Ларин М.В. Архивная школа Марбурга // Отечественные архивы. — 1994. — № 3. — С. 108–111.

до архівів, архівні технології та управління, питання законодавства, медіа-аналіз, оцифрування тощо⁶.

Навчання дає студентам розширені компетенції в науковому редагуванні та публікації історичних джерел — від документів на пергаменті до цифрових записів, готує студентів як до наукової кар'єри, так і до роботи в архівах і музеях — від класичних історичних архівів до цифрових медіаархівів. Викладацький склад представлений співробітниками Інституту, університетськими лекторами, професійними архівістами, співробітниками медіаархівів та бібліотек, що гарантує органічний зв'язок навчального процесу з професійною практикою. Такий рівень вимагає належної базової освіти або попередньої підготовки, особливо що стосується необхідних мовних навичок — знання латини, середньовічної та ранньомодерної німецької мови, сучасних мов, які викладаються на бакалаврському рівні. Навчання в Інституті триває три роки, після чого випускники мають захистити дипломну роботу і скласти письмові іспити з джерелознавства, австрійської історії або історії права, палеографії, дипломатики та історії мистецтв, а також усні іспити зі сфрагістики, архівознавства, документознавства й музеєзнавства.

Цікавим та оригінальним є досвід підготовки архівістів в Італії. Слід зазначити, що спеціальні історичні дисципліни, зокрема палеографія та сфрагістика, почали викладатися в італійських університетах ще у XVIII ст. Стрімкий розвиток архівної справи призвів до заснування в середині XIX ст. низки професійних шкіл при архівах. Сьогодні у структурі сімнадцяти державних архівів Італії функціонують *Школи архівістики, палеографії і дипломатики* (*Scuole di archivistica, paleografia e diplomatica*, зокрема в Болоньї, Венеції, Генуї, Мілані, Неаполі, Палермо, Пармі, Перуджі, Римі, Трієсті, Турині, Флоренції та ін.)⁷, програми яких включають три обов'язкові навчальні комплекси: 1) архівознавство (архівна теорія, організація архівів та методи описування, історія архівів та архівне законодавство); 2) палеографія (латинська й сучасна); 3) дипломатика (церковних, державних і приватних документів). Інші курси є варіативними, і кожна зі шкіл включає до своїх програм курси з історії регіональних архівів, архівних технологій (будівництва, устаткування, реставрації та ін.), а також із низки спеціальних історичних дисциплін — хронології, сфрагістики, геральдики, нумізматики, метрології, кодикології, криптографії тощо. Теоретичні курси органічно поєднуються з практичною роботою слухачів-стажистів в архівних установах.

Високим науковим рівнем викладання низки спеціальних історичних дисциплін вирізняється *Ватиканська школа палеографії, дипломатики та архівістики* (*Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica*)⁸, засно-

---

⁶ Див. електронний сайт інституції: <https://www.geschichtsforschung.ac.at/en>.

⁷ Див., зокрема, сайт Школи архівістики, палеографії і дипломатики у Римі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archiviodistatoroma.beniculturali.it/index.php?it/165/scuola-di-archivistica-paleografia-e-diplomatica>.

⁸ Див. електронний сайт інституції: <http://www.scuolavaticanapaleografia.va/en>.

вана Папою Римським Левом XIII 1 травня 1884 р. Біля витоків формування моделі архівної освіти у Ватикані стояв канонік Исидоро Каріні, знавець грецької та арабської дипломатики, призначений на посаду головного архівіста Ватиканського секретного архіву та першого директора архівної школи. Він розробив програму навчання та заклав підвалини діяльності Ватиканської архівної школи на наступні періоди, спрямувавши навчальний процес на засвоєння таких базових дисциплін, як палеографія, дипломатика, текстологія, сфрагістика, у поєднанні з виробленням навичок практичної роботи над документами в архіві, опануванням слухачами основ їх текстологічного аналізу, тлумачення та інтерпретації джерельної інформації. І. Каріні розглядав архіви як сховища цінних історичних джерел, вважаючи палеографію ключем до них, а дипломатику — світильником, який їх освітлює.

Звертаючись до традицій підготовки істориків-архівістів у країнах Центральної та Східної Європи, зауважимо, що в них простежуються тенденції виокремлення архівної спеціальності (спеціалізації) у рамках університетської освіти на історичних факультетах, а також вивчення архівних та інформаційних технологій у спеціалізованих школах поза історичною освітою. Що стосується викладання спеціальних історичних дисциплін, то вони є базовими в підготовці «істориків-архівістів» та «архівістів-палеографів». Так, у структурі *філософського факультету Карлового університету в Празі (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)* існує *кафедра допоміжних історичних наук та архівних студій (katedra pomocných věd historických a archivního studia)*, яка здійснює підготовку бакалаврів та магістрів, а також забезпечує реалізацію докторської (PhD) програми. Остання включає поглиблене вивчення теоретичних засад спеціальних історичних дисциплін та методики їх практичного застосування в джерелознавчій критиці, дослідження історичних джерел крізь призму писемної традиції латинського культурного простору. Метою програми є підготовка випускників до творчої наукової роботи, оволодіння методами джерелознавства, знайомство з досягненнями в цій сфері інших країн⁹. Випускники відділення можуть кваліфіковано виконувати комплексні завдання наукового й викладацького рівнів у гуманітарних університетах, працювати експертами в спеціалізованих наукових інституціях, науковими співробітниками державних і приватних архівів, а також інших культурних інституцій.

У Польщі професійна підготовка архівістів розпочалася в середині ХХ ст. в Університеті Миколая Коперника в Торуні. Нині в країні існують три головні університетські центри з підготовки архівістів: зазначений вище *Університет Миколая Коперника в Торуні* (UAK, Instytut Historii i Archiwistyki, Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją), *Університет імені Адама Міцкевича в Познані* (UAM, Wydział Historyczny, Zakład Archiwistyki) та *Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні* (UMCS, Instytut Historii, Wydział

---

⁹ Див.: Faculty of Arts Charles University in Prague. — Prague, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ff.cuni.cz/FF-8290-version1-info.pdf.

Humanistyczny, Zakład Archiwistyki). Слід відзначити, що їхні навчальні програми з архівістики сьогодні головним чином спрямовані на викладання архівознавчих і документознавчих курсів, сучасних інформаційних технологій (зокрема використання електронного програмного забезпечення в діловодстві та архівах, оцифрування документів та ін.), хоча містять сегмент традиційних історичних дисциплін (палеографії, дипломатики, сфрагістики тощо).

На українських теренах викладання історичних дисциплін розпочалося, як і в європейських університетах, в епоху Просвітництва. У Львівському університеті історію як окремий предмет почали викладати 1739 р., а 1784 р. у структурі філософського факультету було засновано *кафедру допоміжних історичних наук*, завідувачами якої були Готфрід Уліх (1784–1794) та Томас Вучич (1794–1818), котрі започаткували в університеті курси з дипломатики, генеалогії, геральдики й нумізматики¹⁰. Після її ліквідації 1818 р. викладання спеціальних історичних дисциплін було покладене на професора кафедри загальної історії. Найбільшого піднесення викладання цих курсів зазнало в останній чверті ХІХ ст., коли згадану кафедру очолив відомий історик Ксаверій Ліске, учень Л. фон Ранке та Й.Г. Дройзена. З його ініціативи було створено окремий історичний семінар та запроваджено до навчального процесу практичні заняття зі спеціальних історичних дисциплін — так звані «палеографічно-дипломатичні вправи». Будучи одним із найвідоміших польських джерелознавців свого часу, К. Ліске впродовж 1869–1889 рр. упорядкував та опублікував 13 томів корпусу джерел «Гродські та земські акти» («Akta grodzkie i ziemskie»). Паралельно з викладацькою та науковою діяльністю у Львівському університеті, він з 1878 р. був директором Крайового архіву у Львові, а також ініціював заснування польського Історичного товариства у Львові (1886 р.) та видання наукового часопису «Kwartalnik Historyczny»¹¹.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. розпочалося викладання окремих спеціальних історичних дисциплін в університетах Російської імперії, а також у Санкт-Петербурзькому (1877 р.) та Московському (1907 р.) археологічному інститутах, заснування яких було обумовлено загальними тенденціями розвитку історичної науки, процесами її інституціоналізації, формуванням комплексу допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін та потребами суспільства в підготовці професійних кадрів для роботи в архівах, музеях та бібліотеках. Серед основних дисциплін, які викладалися в Санкт-Петербурзькому археологічному інституті, виділялися слов'яно-російська археографія й палеографія, дипломатика, архівознавство та нумізMATIKA, а до числа факультативних була віднесена грецька й латинська палеографія¹². Слід також згадати, що 1884–

---

¹⁰ Кісь Я.П. До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — 1963. — № 4. — С. 37.

¹¹ Історична наука у Львівському університеті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lnu.edu.ua/faculty.php?faculty=clio&page=about>.

¹² Положение о Санкт-Петербургском археологическом институте // Вестник археологии и истории. — 1901. — Вып. 14. — С. 3.

1885 навчального року в Московському університеті розпочав читання лекцій із джерелознавства відомий російський історик В. Ключевський.

В установчих документах Московського археологічного інституту перед навчальним закладом ставилися завдання «наукової розробки археології, археографії та російської історії з її допоміжними дисциплінами, а також підготовки спеціалістів для посад в архівах, музеях і бібліотеках, урядових, публічних та приватних»¹³. Поряд із археологією, історією мистецтва та архітектури, архівознавством, бібліотекознавством та музеєзнавством, в інституті викладалися такі спеціальні історичні дисципліни, як грецька й давньоруська палеографія, епіграфіка, дипломатика, нумізматики, сфрагістика, метрологія, хронологія, геральдика, генеалогія, історична географія тощо¹⁴.

В Університеті св. Володимира підходи до викладання історичних дисциплін джерелознавчого комплексу були закладені в лекціях фундатора київської школи істориків-документалістів професора В. Антоновича, які ґрунтувалися на досвіді багаторічної роботи з історичними джерелами в Київській археографічній комісії¹⁵. Проблеми наукової критики, інтерпретації та публікації історичних джерел перебували у сфері дослідницьких інтересів професорів М. Іванишева, В. Іконникова, М. Довнар-Запольського та ін.¹⁶

Традиції фахової архівної освіти в Україні були закладені Київським та Одеським археологічними інститутами (1918–1919 рр.), згодом продовжені викладанням дисциплін архівознавчо-джерелознавчого профілю на короткотермінових курсах для архівних працівників та в низці вищих навчальних закладах (зокрема Київському та Харківському інститутах народної освіти)¹⁷. Проте через нищення тоталітарною владою українських наукових інституцій та суцільну радянізацію освітньої системи впродовж 1930-х рр. відбулося згортання професійної підготовки спеціалістів багатьох галузей знань, зокрема й архівної.

Найбільшим центром із підготовки істориків-архівістів на теренах колишнього СРСР був заснований 1932 р. у Москві *Історико-архівний інститут* (Московський історико-архівний інститут), який нині є інтегральною частиною Російського державного гуманітарного університету. З 1939 р. у його

---

¹³ Положение о Московском археологическом институте // Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1910. — 3-е изд. — Т. 27. — № 28844.

¹⁴ Про місце спеціальних історичних дисциплін у російській архівній освіті кінця XIX — початку XX ст. див. докл.: *Пашков А.М.* Вспомогательные исторические дисциплины в отечественном архивном образовании конца XIX — начала XX вв.: Дис... канд. ист. наук. — М., 1984.

¹⁵ Див.: *Ковальський М.П.* Лекційний університетський курс (1879–1881 рр.) «Історичні джерела для історії Юго-Западной России» в контексті археографічних і джерелознавчих студій та дидактичної діяльності професора В.Б. Антоновича // Антонович В.Б. Лекції з джерелознавства / Ред. М. Ковальський. — Острог-Нью-Йорк, 2003. — С. 8–41.

¹⁶ Див. докл.: *Калакура Я.С.* Наукова школа архівістів та археографів Університету Св. Володимира // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2013. — Вип. 5. — С. 25–30.

¹⁷ Див. докл.: *Матяш І.Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. — К., 2000.

структурі функціонує *кафедра допоміжних історичних дисциплін* (з 1994 р. — кафедра джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін, з червня 2011 р. — *Вища школа джерелознавства, допоміжних та спеціальних історичних дисциплін*). У різний час тут викладали знані в галузі науковці, автори навчальних посібників із палеографії, сфрагістики, геральдики, метрології, хронології, археографії — О. Сперанський, М. Устюгов, О. Зимін, Л. Черепнін, О. Ніколаєва, О. Каменцева, О. Медушевська, С. Каштанов та ін.¹⁸ О. Каменцева у своїх спогадах про кафедру відзначала, що її фундатором та першим завідувачем був О. Сперанський (1891–1943), який започаткував викладання в інституті лекційного курсу з палеографії та запровадив практичні заняття зі студентами, присвячені читанню та інтерпретації текстів XV–XVIII ст. Вона підкреслювала, що «при читанні ставилося завдання не тільки з'ясування за особливостями графіки часу створення текстів, але й їхнього значення для дослідження конкретних історичних проблем, а також висвітлювалися питання методики аналізу цих джерел»¹⁹. Спеціальну увагу до питань палеографічних особливостей та дипломатичного формуляру текстів науковець пояснювала тим, що перед кафедрою ставилося завдання підготовки архівістів-дослідників. Згодом О. Сперанський запросив на кафедру М. Устюгова з метою викладання ним низки спеціальних історичних дисциплін — хронології, метрології, сфрагістики, геральдики та генеалогії. О. Каменцева згадувала, що його перша лекція з історичних дисциплін, яку їй вдалося прослухати після вступу до інституту 1938 р., визначила все її подальше життя в науці. Так формувалась школа допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін Історико-архівного інституту, яка здійснила поважний внесок у їх теоретичне обґрунтування та розвиток. Принагідно відзначимо, що впродовж XX ст. ґрунтовну професійну підготовку у стінах інституту здобули відомі українські історики та архівісти — Ф. Шевченко, В. Стрельський, В. Замлинський, О. Мацюк, К. Новохатський, І. Сварник та ін.

Нову сторінку в історії архівної освіти в Україні відкрило заснування 1944 р. *кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін у Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка* (нині — кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка), з діяльністю якої пов'язані імена відомих в Україні істориків-архівознавців та джерелознавців — Ф. Шевченка, В. Стрельського, А. Введенського, М. Варшавчика, А. Грінберга, С. Яков-

---

¹⁸ Див.: Черепнін Л.В. Русская палеография. — М., 1956; Каменцева Е.И. Хронология. — М., 1967; Каменцева Е.И., Устюгов Н.В. Русская сфрагистика и геральдика. — Изд. 2-е. — М., 1974; Их же. Русская метрология. — М., 1975; Николаева А.Т. Русская палеография. — М., 1980; Каштанов С.М. Русская дипломатика: учеб. пособие. — М., 1988; Медушевская О.М. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины в современной зарубежной архивистике: аналит. обзор. — М., 1990; Каштанов С.М. Актовая археография. — М., 1998 та ін.

¹⁹ Каменцева Е.И. Первые годы работы кафедры вспомогательных исторических дисциплин Историко-архивного института // Гербовед. — М., 2004. — № 75. — С. 8.

лева, В. Замлинського, Я. Калакури та ін.²⁰ У перші роки своєї діяльності до її навчального плану були включені лекційні курси з допоміжних історичних дисциплін, а також з археографії та палеографії.

Професор В. Стрельський, який завідував кафедрою впродовж майже сорока років (1945–1982 рр.), вніс суттєвий вклад у розробку теоретико-методологічних засад низки спеціальних історичних дисциплін та методики їх викладання в університетських курсах. У його науковій і викладацькій діяльності поряд із джерелознавством одне з пріоритетних місць посідали такі історичні дисципліни, як метрологія, хронологія, геральдика, символіка, сфрагістика, історична географія тощо²¹. Професор А. Введенський здійснив вагомий внесок у розвиток дипломатики, а також становлення документознавства як одного з напрямів історичної науки, він розробив і викладав студентам історичного факультету авторські курси з палеографії, метрології, дипломатики, історичної хронології, історії архівної справи в зарубіжних країнах; 1963 р. побачив світ його авторський посібник із дипломатики — «Лекції по документальному источниковедению истории СССР (дипломатика)»²².

Значну роль у підготовці кількох поколінь істориків-архівістів відіграв перший в Україні навчальний посібник «Допоміжні історичні дисципліни», підготовлений колективом кафедри архівознавства Київського університету 1963 р.²³ У ньому знайшли відображення проблеми термінології, теоретичних засад та історії розвитку таких наукових галузей і дисциплін, як архівознавство, джерелознавство, метрологія, геральдика, сфрагістика, історична географія (В. Стрельський), палеографія (В. Дядиченко), дипломатика (А. Введенський), археографія (С. Яковлев). Цей посібник упродовж кількох десятиліть був основним із підготовки істориків та архівістів у галузі спеціальних історичних дисциплін. Ролі останніх у роботі істориків та архівістів були присвя-

---

²⁰ Про кафедру див.: *Калакура Я.С.* Архівознавчий осередок Шевченкового університету // *Архіви України*. — 2008. — № 1–2. — С. 158–169; *Войцехівська І.* Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка // *Українська архівна енциклопедія*. — К., 2008. — С. 495–496; *Калакура Я.С., Щербак М.Г.* 70 років архівознавчій кафедрі Київського університету // *Архіви України*. — 2014. — № 4–5. — С. 338–345.

²¹ Див. докл.: Професор В'ячеслав Стрельський (до 100-річчя від народження): Монографія / *Наук. ред. І.Н. Войцехівська*. Серія «Історики Київського університету: історіографія персоналій». — К., 2010. — С. 69–85.

²² Про А. Введенського див.: Професор Андрій Введенський: Монографія / *Наук. ред. І. Н. Войцехівська*. Серія «Історики Київського університету: історіографія персоналій». — К., 2013; *Бондарчук В.В.* Історик-документознавець Андрій Введенський (1891–1965): до 120-річчя від дня народження // *Архіви України*. — 2011. — № 4. — С. 210–225; *Бездрабко В.* Професор Київського університету Андрій Олександрович Введенський // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. — К., 2013. — Ч. 22–23. — С. 38–61.

²³ *Введенський А.О., Дядиченко В.А., Стрельський В.І.* Допоміжні історичні дисципліни: короткий курс: навч. посіб. для студ. іст. ф-тів. — К., 1963.

чені публікації А. Введенського та В. Стрельського в архівній періодиці²⁴.

Важливе значення в розвитку спеціальних історичних дисциплін, наближенні їх викладання до практичних потреб архівної галузі та поєднанні академічних традицій із практичною діяльністю істориків-архівістів відіграли ініціативи представників львівської джерелознавчо-архівознавчої школи. 1959 р. з ініціативи І. Крип'якевича у Львівському державному університеті імені Івана Франка було відкрито кабінет допоміжних історичних дисциплін²⁵.

Знаковою подією стало заснування 1961 р. постійного *семінару з архівознавства та допоміжних історичних наук при Центральному державному історичному архіві* (далі — ЦДІА) УРСР у Львові (голова оргкомітету — І. Крип'якевич)²⁶, що відбулося на тлі реорганізації історичної освіти та мало на меті розширити діапазон співпраці архівних установ із навчальними закладами, сприяти комплексній підготовці майбутніх дослідників та створити умови для підвищення кваліфікації архівних працівників. Як зазначала В. Бездрабко, одним із важливих завдань семінару було наближення «академічної науки» до практичних потреб архівістики, а царину головних наукових інтересів учасників зібрань становили дипломатика, палеографія, сфрагістика та філігранологія²⁷. Помітне місце в історії семінару посіли виголошені на його засіданнях та видані окремими працями дослідження Я. Дашкевича, В. Зварича, Я. Ісаєвича, О. Купчинського, Я. Кіся, О. Мацюка та інших фахівців.

Вагомим практичним результатом діяльності семінару стало відкриття 1984 р. у ЦДІА УРСР у Львові науково-методичного кабінету з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, в якому викладачі та студенти Львівського державного університету імені Івана Франка отримали чудову можливість проводити лекційні та практичні заняття з архівознавства, археографії, палеографії, сфрагістики, філігранології та інших дисциплін, закріплювати здобуті в аудиторіях теоретичні знання в процесі евристичного пошуку та критичного опрацювання історичних джерел²⁸.

---

²⁴ *Введенский А.А.* Вспомогательные исторические науки в работе архивистов // Вопросы архивоведения. — М., 1962. — № 2. — С. 28–32; *Стрельский В.И.* Геральдика и сфрагистика в научной работе историков: по материалам украинских архивов и других научных учреждений // Вопросы архивоведения. — М., 1963. — № 2. — С. 31–35.

²⁵ *Кісь Я.П.* Вказ. пр. — С. 39–40; *Грабовецький В.* Наукові праці І.П. Крип'якевича з архівознавства і допоміжних історичних дисциплін // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — 1961. — № 6. — С. 79–82.

²⁶ Історії заснування та діяльності цього семінару присвячено ґрунтовне дослідження: *Бездрабко В.* Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України у Львові: науковий феномен // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. — 2008. — № 1. — С. 546–579.

²⁷ Там само. — С. 553.

²⁸ *Царьова Н.М.* До проблеми викладання архівознавства на базі Науково-методичного кабінету архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України, м. Львів // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наук. доп. Всеукр. конф. (19–20 листопада 1996 р.): у 2-х ч. — К., 1997. — Ч. 2. — С. 33–36; *Бездрабко В.* Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін... — С. 563.

У цей період активізувалося викладання спеціальних історичних дисциплін і на кафедрі джерелознавства та архівознавства Київського університету²⁹, яка 1990 р. виступила співorganizатором V Всесоюзної наукової конференції «Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин», на якій було обговорено актуальні теоретико-методологічні проблеми розвитку історичної науки, розглянуто нові підходи до методики викладання спеціальних історичних дисциплін у вищих навчальних закладах. Результатом плідної співпраці університетської кафедри й відділу української історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України АН України стала підготовка навчального посібника зі спеціальних історичних дисциплін, який побачив світ 1992 р. за редакцією професорів В. Замлинського та М. Дмитрієнко³⁰. Уперше в одному навчальному виданні було охарактеризовано понад 60 спеціальних історичних дисциплін, простежено процес їхнього становлення в тісному зв'язку з розвитком специфічних методів дослідження різних видів джерел, розкрито значення кожної з дисциплін для методології історичної науки. Таким чином, авторським колективом було апробовано комплексний підхід до вивчення спеціальних історичних дисциплін як інтегральних частин історичної науки.

У 1990-х рр. на тлі поглибленої структуризації історичної науки відбулося переосмислення значення та ролі окремих дисциплін у науковому пізнанні та освітньому процесі, що, у свою чергу, викликало зміни в назві архівознавчої кафедри (від 1996 р. — кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки) та розширення покладених на неї завдань. Обґрунтовуючи доцільність і закономірність зазначених трансформацій, професор Я. Калакура підкреслював, що новий статус кафедри повніше відображав сучасне розуміння структури історичної науки як суперсистеми, що включає ряд підсистем. На думку вченого, статус «допоміжних дисциплін» не розкривав їхнього місця в системі історичних наук, оскільки «кожна з них виступає окремою системою, становить відносно самостійну галузь історичної науки, що має свої власні підсистеми»³¹. Науковець аргументовано доводив, що сутність розбіжностей у трактуванні «допоміжних» та «спеціальних» історичних дисциплін полягає не у формальному застосуванні термінів представниками різних наукових шкіл, а в їхньому змістовному наповненні та смислового значенні, оскільки «кожна з дисциплін не обмежується допоміжними

---

²⁹ Див.: Замлинський В.О., Стрельський В.І., Іваненко А.М. Розробка спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін // Вісник Київського університету: Історичні науки. — К., 1984. — № 26. — С. 97–106.

³⁰ Специальные исторические дисциплины: Учеб. пос. / Под ред. В.А. Замлинского, М.Ф. Дмитриенко. — К., 1992.

³¹ Калакура Я.С. Спеціальні історичні дисципліни в Національному університеті імені Тараса Шевченка // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2007. — Ч. 1. — С. 145.

функціями», натомість «розв'язує самостійні завдання, має свій предмет вивчення, специфічні дослідницькі методи»³².

Таким чином, на межі ХХ і ХХІ ст. колектив кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського університету разом із колегами з академічних інституцій, передусім з відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, акцентував увагу на вивченні теоретико-методологічних проблем історичної науки, її структури, поняттєвого інструментарію тощо. Результатом цього процесу стала підготовка нового покоління навчальних посібників і підручників, у тому числі «Джерелознавство історії України: Довідник» (1998, керівник авторського колективу М. Варшавчик), «Історичне джерелознавство» (2002, керівник авторського колективу Я. Калакура), «Спеціальні історичні дисципліни: Довідник» (2008, керівник авторського колективу І. Войцехівська). Студентам історичного факультету в цей період викладається синтетичний нормативний курс «Спеціальні історичні дисципліни» (професор І. Войцехівська), а студентам спеціалізації «Архівознавство» — ціла низка професійно орієнтованих спецкурсів з історичної хронології, метрології, палеографії, дипломатики, геральдики, сфрагістики, топоніміки тощо (доцент А. Зубко). Співробітництво викладачів кафедри з провідними джерелознавчими центрами, участь у реалізації академічних видавничих проєктів мали позитивний вплив на імплементацію наукових досягнень у навчальний процес, залучення студентів та аспірантів до поглибленого вивчення окремих спеціальних історичних дисциплін.

У період української незалежності значно зросла потреба в підготовці кваліфікованих спеціалістів для архівної галузі, що спричинило розширення мережі навчальних закладів і кафедр архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. Традиційно важливими центрами викладання спеціальних історичних дисциплін залишаються Львівський національний університет імені Івана Франка (кафедри давньої історії України та архівознавства й археології та спеціальних галузей історичної науки); Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (кафедра історіографії, джерелознавства та археології); Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (кафедра історіографії, джерелознавства та архівознавства); Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (кафедра історіографії та джерелознавства) тощо.

Отже, європейський та національний досвід підготовки істориків-архівістів засвідчує першорядну роль спеціальних історичних дисциплін у формуванні професійних навичок роботи з історичними документами, здійсненні їх відбору, атрибуції, систематизації, вивченні текстологічних та палеографічних особливостей, аналізі та інтерпретації змісту, підготовці до видання. Найдавніша, французька, модель архівної освіти має у своїй основі універси-

---

³² Там само.

тетську програму викладів, яку органічно поєднує із засвоєнням студентами навичок практичної роботи з документами в Національному архіві. Італійська та німецька моделі надають перевагу післядипломній підготовці архівістів («postgraduate courses») в архівних школах, що створені на базі державних архівів. Специфічні риси має підготовка істориків-архівістів в Австрії та ряду країн Центральної та Східної Європи. Водночас можна визначити спільні для всіх європейських країн характерні особливості архівної освіти в її історичному розвитку: орієнтація на підготовку архівістів-палеографів (що обумовлює домінуюче місце в навчальних програмах курсів із палеографії, дипломатики, сфрагістики та інших дисциплін), а також значний обсяг практичних занять на базі архівів.

На нашу думку, близькі до європейських методик підходи до викладання спеціальних історичних дисциплін були запроваджені в другій половині ХХ ст. на базі науково-методичного кабінету ЦДІА України у Львові. При цьому в процесі навчання наголошувалося на важливості оволодіння студентами прийомами й навичками роботи з документами доби Середньовіччя й Нового часу, вивченні їхніх палеографічних, сфрагістичних, філігранологічних особливостей тощо. Такі підходи до архівної освіти були суголосними європейським традиціям, передусім французькій моделі підготовки архівіста-палеографа, що орієнтувалась на синтез історико-філологічних знань, отриманих студентами на лекціях у Сорбонні, із набуттям практичних навичок під час опрацювання текстів документів в архівах, їх читання, тлумачення та підготовки до публікації.

Представники архівознавчої школи Київського університету зосередили увагу на комплексному підході у вивченні та викладанні спеціальних історичних дисциплін, обґрунтуванні теоретико-методологічних засад їх розвитку та функціонування в системі історичної науки, зробили вагомий внесок у підготовку навчальних посібників і підручників з архівознавства, історичного джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Важливо відзначити плідну співпрацю в цій сфері університетської кафедри з провідними науковими інституціями НАН України, зокрема з відділом спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України (у 1994–2006 рр. зав. відділу — доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України М. Дмитрієнко), нині — відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів (зав. відділу — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Г. Боряк). Органічним і особливо актуалізованим сьогодні є зв'язок кафедри з архівними установами — Державною архівною службою України (професор М. Щербак є членом колегії, а професор Я. Калакура — громадської ради), Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, центральними державними архівами — основними базами архівної практики студентів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Цілком логічно, що в епоху інтенсивного розвитку та поширення новітніх інформаційних технологій актуалізуються питання реорганізації архівної освіти, розширення та модернізації навчальних програм, введення нових курсів з інформатизації архівної справи, електронних архівів та інформаційних ресурсів. Успішність реалізації цих завдань залежатиме від поєднання зусиль і творчої співпраці університетських кафедр, академічних інституцій та архівних установ. Проте слідування вимогам часу в жодному разі не може означати кардинальної переорієнтації архівної освіти, в основі якої мають залишатися базові архівознавчі та джерелознавчі курси, а також ґрунтовне оволодіння методами спеціальних історичних дисциплін, оскільки вони є ключем для «розкодування» безцінної джерельної інформації та пізнання минулих історичних епох.